

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОР У ПОЕЗІЯХ МИХАЙЛА ЛЕВИЦЬКОГО

У статті виявлено семантико-стилістичні особливості метафор у поезіях Михайла Левицького. Джерелом дослідження слугували збірки письменника «Мамині перепілки», «Вівторок», «Де ростем, там мусимо цвісти» та «Сніг горів од снігурів». Описано найбільш виразні образні засоби: метафори-оживлення (антропометафори, зоометафори, ботанометафори) та метафори-опредмечування.

Ключові слова: метафора, Михайло Левицький, оживлення, опредмечування, антропометафора, зоометафора, ботанометафора.

Olena Shton, Yulia Zablotska. SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF METAPHORS IN MYKHAILO LEVYTSKYI'S POETRY

The article describes peculiarities of the artistic world of Ternopil writer Mykhailo Levytskyi whose linguistic innovation is manifested primarily through usage of metaphors, widening the boundaries of lexical and syntactic connectivity, and formation of literary language poetic phraseology in 1960–70s. The source of metaphor is the national folklore and artistic tradition of perceiving the environment as a living being. "Animating" of objects and phenomena is a significant feature of Mykhailo Levytskyi's poetics. Research is based on the poetry books "Mother's Quails", "Tuesday", "Where We Grow, We Must Blossom" and "Snow was Burning with Bullfinch." The article sheds the light on the most expressive imagery, such as metaphors-animations (anthropometaphors, zoometaphors, botanometaphors) and metaphors-objectifications. One of the most prominent semantic and stylistic peculiarities in the poems by Mykhailo Levytskyi is the dominance of anthropometaphors which best represent the writer's worldview and mood of lyrical hero. The artist uses zoometaphors and botanometers to describe the environment. Metaphors-objectifications are quite rare. The researchers outline the most commonly used subgroups according to lexical-thematic group of main metaphor component.

Key words: metaphor, Mykhailo Levytskyi, animation, objectification, anthropometaphor, zoometaphor, botanometaphor.

Постановка проблеми. Слово в художньому тексті віддзеркалює не лише закони розвитку функціонального стилю певного часового проміжку, воно є відображенням специфіки як індивідуальної мовотворчості, так і етнопсихології сприймання українцями через слово усього довкілля. Адже кожна національна мова, характеризуючись сукупністю ментальних рис, є також і набутком окремого індивіда, засобом самовираження конкретної особи. Кожен митець має свій словник, стиль мовлення, манеру комбінування мовних засобів, він осмислює буття через притаманну лише йому систему мовних знаків. Цікавою в цьому плані є творчість тернопільського письменника Михайла Левицького (1948-2018), мовне новаторство якого виявляється насамперед у метафоричному слововживанні, розширенні меж лексико-синтаксичної сполучуваності, формуванні поетичної фразеології літературної мови 60-70-х років ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про творчість Михайла Левицького писали переважно його земляки: поети, літературознавці, журналісти, серед них О. Астаф'єв, М. Ільницький, Т. Салига. Найбільше досліджень належить Петру Сороці. Усі автори відзначають глибоку метафоричність поезії М. Левицького.

Вивчення поетичних метафор в україністиці представлене працями таких науковців: С. Єрмоленко, В. Калашник, Л. Кравець, Л. Мацько, Л. Пустовіт, Н. Слухай, Г. Сюта, О. Тищенко, Л. Шевченко та ін. У наукових розвідках ідеться насамперед про метафоричні конструкції, які функціонують у поетичних текстах і слугують для відображення в поетичній мові соціальних та художньо-естетичних цінностей суспільства, а також для відтворення особливостей авторського світобачення, моделювання індивідуальної мовної картини окремого митця. Мова творів Михайла Левицького, зокрема специфіка метафор у його поезіях, предметом окремого лінгвістичного дослідження ще не була. Це і зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Метою статті є з'ясування семантико-стилістичних особливостей метафор у поезіях Михайла Левицького.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістичній літературі існує низка різних типологій метафор: а) за морфологічним виявом головного компонента; б) за структурою; в) за функцією; г) за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи; д) за семантикою та ін. Для з'ясування семантико-стилістичних особливостей метафор у поезіях Михайла Левицького найбільш доречною, на наш погляд, видається класифікація метафор за семантикою, яку подано у статті Т. Єщенко «Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект»: метафори-оживлення (антропометафори, зоометафори, ботанометафори), метафори-опредмечування ознак, метафори-синестезії [1], а також частково за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи.

Вірші Левицького – відображення побаченого й пережитого. На думку П. Сороки, Левицький – вибагливий поет, словесні образи його оригінальні, він про «поезію, як про самотність, знає все, бо натщесерце любить цю землю, бо цвіте там, де росте, сповідуючи істину, що периферійних поетів не буває, є лише периферійне відношення, бо любов його тиха – для світу навіки» [5, с. 8]. Життєве кредо митця майстерно передають метафоричні рядки зі збірки «Мамині перепілки»: «То свята і найвища щасливість, Коли долю вже іній вкрива, – Ще б зронити на рідну ниву Хоч пір'інку свого крила...» [3, с. 29].

У збірках М. Левицького «Мамині перепілки», «Вівторок», «Де ростем, там мусимо цвісти» та «Сніг горів од снігурів» нами виявлено близько 340 метафор, що за семантикою представляють різні групи. Опишемо ті, які в поезії автора є найбільш виразними.

На «оживлення» предметів, явищ, які набувають живої образності за посередництвом метафоричного виразу, як на суттєву особливість поетики Михайла Левицького вказували дослідники його творчості. Особливістю метафори-оживлення є її тісний зв'язок із фольклорними традиціями образотворення, який полягає в антропоморфізації природи, тобто наділенні її властивостями, притаманними людині. Антропометафора складає 55% серед усіх зафіксованих нами образних слововживань. У межах цієї групи за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи можемо виділити також кілька підгруп.

Це антропометафори із ключовими словами на позначення динамічної сфери життєдіяльності людини (*рости, бігти, ходити, поспішати, прямувати, вертатися* тощо): «*А світ росте з малих околиць І там органно зазорів*» [2, с. 10]; «*Під вечір, згорнувши докупи всі крихітки вражень, Змалюю дорогу, що бігла сюди з далини...*» [2, с. 13]; «*І ходить хміль по всіх дорогах*» [4, с. 77]; «*Йшов сосновий сон з гуляння, Сів спочити – і заснув*» [5, с. 96]; «*Поспішає свято. Вернувся з поля серпень. Одлюбив...*» [5, с. 102]; «*Похнюпились дощі у власнім безголосі, Кризь прохололий бір прямують навпрошки*» [5, с. 131].

Активно функціонують антропометафори із ключовими словами на позначення психофізіологічних процесів, станів особистості: «*Засивіла у далеч трава, Затривожилась цвітом калина*» [5, с. 18]; «*У мене все гаразд. Та тільки Бува, що хмуриється прибій І хвиля зводиться навшипиньки*» [2, с. 58]; «*Зелен дощик надворі біситься*» [3, с. 68]; «*Пройшла весна зеленим кроком Втомилась хмарка над потоком*» [4, с. 69]; «*Нервує, забувши про втому, Хоча хвилюватись дарма – Знімається в фільмі новому Відома актриса Зима*» [4, с. 83]; «*Поспішає свято. Вернувся з поля серпень. Одлюбив...*» [2, с. 102]; «*Котять хвилю до ніг її кучеряві*

барвінки, – *За плечима у жінки гірко плаче війна*» [3, с. 104]; «*Раптово так. Незагано. Непрошено. Коли втомились болі і жалі*» [5, с. 123]; «*Ще сльози мої закричать з-під повік*» [5, с. 125]; «*Похнюпились дощі у власнім безголосі, Кризь прохололий бір прямують навпрошки*» [5, с. 131]; «*І знову чутно, як у полі Незгучно схлипують дроти*» [5, с. 160]. Як бачимо з поданих прикладів, майже всі ключові слова мають семантичне забарвлення страждання, суму, описують психофізіологічні процеси, стани особистості. Саме таким чином автор передає трагізм людської екзистенції, що і є відображенням його світобачення.

Послугується М. Левицький антропометафорами із ключовими словами на позначення реалій неживого світу, які набувають статусу антропоморфізмів: *родяться світи, яблуко налилось холодом, вечір зорі вистелив, світиться душа, серпень докошує жалі, зоря вечірня долю загадала* тощо. Наведемо приклади: «*Палахкотять, аби летіти... Світліші родяться світи*» [2, с. 10]; «*Та яблуко нараз налилось холодом, Рвонулося від рук її – до кошика*» [2, с. 4]; «*І знову хата тишею кололася, І вечір зорі вистелив по вікнах*» [2, с. 14]; «*Скільки понатисувано віршів! Та не в кожному світиться душа*» [3, с. 23]; «*І знову серпень, жовтий серпень Свої докошує жалі*» [3, с. 34]; «*В час, коли тремтить сумна зоря, В час, коли нема, здається, втіхи*» [46, с. 46]; «*Всі наші вчинки редагує час*» [4, с. 47]; «*Зоря вечірня долю загадала*» [3, с. 66]; «*І місяць в друзі набивається, Щоб в мене бути на весіллі*» [3, с. 77]; «*Сценарій серйозного змісту Морози схвалили давно*» [45, с. 83]; «*Осіній ліс забородатів*» [3, с. 142]. Автор наділяє неживі предмети, явища природи та абстрактні поняття людськими рисами, що дозволяє глибше зрозуміти настрій та ставлення поета до навколишнього світу.

Антропометафори, ключовими словами яких постають соматизми, є конкретизаторами індивідуальних властивостей людської особистості, сприяють динамізації тексту, а тому часто у поезіях М. Левицького вони є дієслівними. Серед ключових слів-соматизмів виділяємо:

а) назви частин тіла: «*І ті неприспані вуста, Мов бджілка, вереснем зігріта*» [4, с. 5]; «*І два кораблики очей Пливають ще довго за тобою*» [6, с. 60]; «*Вже подумки лаштую лижі ... І знову сніжно заскриплять У них суглобоньки старечі*» [5, с. 119];

б) внутрішніх органів людини: «*А я в ці хвилини відчую, як серце не хоче Лишати цей світ, цей туман, що тече і тече...*» [3, с. 13]; «*Все на світі сприймати на дотик Серце змалку привчало себе*» [3, с. 115]; «*І серце озвучує совісті голос*» [3, с. 120].

Михайло Левицький особливо тонко відчуває свою єдність з довкіллям, тому митець не просто відтворює його красу, а спілкується з кожною «травинкою і тваринкою». Природа для поета – це жива мисляча істота із притаманним їй емоційно-психологічним станом. Глибина і обшир такого сприйняття визначається етнічними особливостями фольклорних і літературних традицій образно-метафоричних асоціацій, пов'язаних із тваринним і рослинним світом. Адже уподібнення до тварин було і є онтологічною основою світогляду первісної і сучасної людини. Мовно-естетичне сприймання і змалювання довкілля завдяки зоометафорі та ботанометафорі допомагає зрозуміти сенс людського буття, відчути гармонію всесвіту, у якому люди – тварини – рослини становлять його неподільну єдність. Природа у віршах Михайла Левицького живе багатограним динамічним життям. Вона постійно в розвитку: подібно до людини народжує й помирає, співає й плаче, сумує та радіє. Серед зоометафор виділяємо зоометафори із ключовими словами на позначення динамічної сфери життєдіяльності тварин (літати, кружляти, зронити, повзати), їх звуковимови, як-от: «*Лиш безтурботні діти й ластівки Ніж не радять літу відлітати*» [4, с. 97]; «*То свята і найвища щасливість, Коли долю вже іній вкрива, – Ще б зронити на рідну ниву Хоч пір'їнку свого крила...*» [3, с. 29]; «*Повиймо вдох при місяці яснім На лагідну, безвітряну погоду*» [4, с. 151]. Друга підгрупа – зоометафори, які містять назви тварин. Найчастіше у складі метафор М. Левицького функціонують назви таких тварин, птахів і комах: *кінь, гуси, півень, ластівка, перепілка, ворон, метелик, цвіркун* тощо: «*Притихле полечко. І мама. Лошатко річеньку пасе*» [2, с. 10]; «*А вдосвіта, коли вже півні в'янули І добра ніч зірниць не долічилась, Прокинулась*» [2, с. 14]; «*Де русявий метелик якраз Повернувся із курсів літання*» [46, с. 18]; «*Над нею чайка в неба пісню просить, І небо шле дощі та голубинь...*» [45, с. 31]; «*І мамині притихли перепілки В зелених недоспіваних світах*»

[2, с. 33] «*Де у густій траві малий цвіркун Щовечора веде собі розмову*» [5, с. 66]; «*Потім ранок у білім мареві Біля ставу сідлав коня*» [46, с. 68]; «*Єдиний ворон-вболівальник Розкаже всім*» [4, с. 86]; «*І півники ще просяться в борці*» [4, с. 97]; «*Ластівці приснилась наша хата*» [4, с. 126]; «*Згодом зажурилася коза, Дещо присмирнів сусідський півень*» [3, с. 126]; «*Коли ув осінньому небі Прощально сумують гуси*» [3, с. 132];

Поодинокі натрапляємо на зоометафори зі словами-конкретизаторами індивідуальних властивостей тварин, а також на зоометафори з опорними словами-назвами нерахованих сукупностей тварин (отара, караван, мурашник, табун): «*Козут свій окрик прогорланув*» [2, с. 142]; «*Збирається птаство на батьківське віче...*» [4, с. 117].

Ботанометафора. Традиції метафоризації рослинного світу у фольклорі, міфології, давніх віруваннях знаходять своє продовження у літературі. Серед поетичних метафор із рослинною семантикою у творах М. Левицького виділяємо кілька підгруп.

Ботанометафори, які містять родо-видові назви рослин (дерева – дуб, клен, липа, черемха, явір, тополя, яблуня та ін.; квіти – троянда, хризантема, ромашка; кущові і трав'янисті рослини – бузок, кульбаба, кропива, огірки, папороть, подорожник тощо), функціонують у поетичних текстах М. Левицького. Найчастіше до складу таких метафор митець вводить назви дерев: «*І явір, що на хвильку прикуняв*» [4, с. 128]; «*Мовчить старезний дуб над сивим схилом осені, Сидять під ним гриби, як змоклі пастушки*» [4, с. 131]; «*Там липи в декілька обхватів Справляють в сутінках алей ... Свій двоохотлітній ювілей*» [5, с. 140]; «*Спить черемха у білій намітці*» [5, с. 143]; «*Стереже світанкову Русь Клен старий на одній нозі*» [4, с. 145]; «*Вже наші клени кличуть літо*» [4, с. 103]. Назви квітів, кущових і трав'янистих рослин зафіксовано рідше: «*Квітували айстри при вікні, Сперечались з ними хризантеми*» [4, с. 46]; «*Та кропиву коса вкладає спати, А нагородах гіркнуть огірки*» [4, с. 97]; «*Від чого навколо в усіх мухоморів Ще з самого ранку болить голова*» [3, с. 124]; «*Тому сумний край шляху подорожник З широким місяцем над плесом голубим*» [4, с. 153].

Виділяємо також ботанометафори із ключовими словами – назвами процесуальної сфери біологічного існування рослин (в'яне, опадає, виростає, росте), а також словами на позначення дій, що з ними пов'язані (обривати, оббирати, сіяти): «*Сльозами зросивши літами прив'яле обличчя*» [2, с. 13]; «*Бо знов світи Позацвітали ластівками*» [2, с. 103]; «*Де ростем, там мусимо цвісти!*» [2, с. 114]; «*Все минуло. Мій чуб зів'янув*» [3, с. 146].

Малочисельною групою в поезіях Михайла Левицького є метафори-опредмечування (серед усіх зафіксованих нами метафоричних уживань вони складають 16%). Поет вкладає у зміст опредмечуваних метафор власне переосмислення явищ та предметів довкілля і цим сприяє естетичному збагаченню поетичної мови. Виділяємо такі підгрупи: а) метафори, до складу яких входить термінологічна лексика; б) метафори із назвами текстильних виробів, одягу, взуття, їх частин; в) метафори із ключовими словами – назвами предметів побуту.

Серед метафор першої підгрупи виокремлюємо образні засоби із назвами геометричних понять: «*Скелі встали Перпендикулярно До площини бухти*» [3, с. 168]; «*Місяць-круг*» [4, с. 168]; назвами транспорту та його частин: «*...Лиш десь оркестр прощально заридав, Чи крик "швидкої" тишу розпанахав*» [2, с. 38]; «*І ми з тобою – ніби в літаку, Який не звук ще до аеродромів*» [2, с. 56]; «*Збився юний автобус із веселого графіка*» [3, с. 70]; назвами мистецьких понять: «*Злітають ластівки в його елегію, Лаштують гнізда над його вікном*» [4, с. 105]; «*... А навкруги зелений романтизм. Вслухаюся замріяно і довго*» [4, с. 128]; «*О, ліро журилива і добра, Я також простий чоловік*» [4, с. 174]; «*Веселі замовкнули труби*» [3, с. 194]; «*Складають сови панегірики*» [3, с. 77]. Сюди відносимо метафори-опредмечування зі словами – назвами географічних об'єктів, явищ природи, астральних тіл: «*І знов надіються на мене Материки і матері*» [3, с. 103]; «*Який доводить достеменно Чому сумна сучасна Русь...*» [3, с. 106]; «*Ясен місяць напружує сили*» [3, с. 143]; «*Хоч би як красувався Шіраз, Та Рязань наймиліша для мене*» [5, с. 150].

Серед метафоричних парадигм другої підгрупи, ключовими словами яких є назви текстильних виробів, одягу, взуття, їх частин, нами зафіксовано такі образні вживання:

«Одягнені у сірі свити, Громи забралися у сад» [5, с. 103]; «І вишивали кулі нам сумну вишиванку» [5, с. 104]; «Сніжком атласним наряджаючи» [46, с. 184].

Метафори-опредмечування, ключовими словами яких є назви предметів побуту, виникають у поезії М. Левицького внаслідок побутово-предметної конкретизації понять і явищ, на яку нашаровуються індивідуально-авторські асоціації: «На терезах і радості, й журби Знаходив краплю болю, щастя краплю» [4, с. 47]; «Годинники розгублюють хвилини» [2, с. 56].

Уживання у складі метафори слів із різних семантичних груп сприяє активізації поетичних уявлень про різні реалії, особливості їх функціонування.

Висновки. Дослідження поетичних творів Михайла Левицького підтвердило, що художній світ письменника відзначається глибокою естетичною насиченістю й метафоричністю, джерелом якої є національна фольклорна та художня традиція сприйняття довкілля як живої істоти. Саме тому у збірках «Мамині перепілки», «Вівторок», «Де ростем, там мусимо цвісти», «Сніг горів од снігурів» переважає антропометафора (55%), що якнайкраще передає авторське світовідчуття, настрій, який панує у душі ліричного героя. Для зображення довкілля митець використовує зоометафори і ботанометафори. Найменш чисельно в досліджуваних поезіях представлені метафори-опредмечування (16%).

Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні метафори-синестезії у поезіях Михайла Левицького, яка дає можливість читачеві пережити враження, отримані від кількох різних органів чуття водночас.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єщенко Т. А. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 28. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. С. 224-239. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=19758> (дата доступу 27.11.2019) [укр.].
2. Левицький М. Вівторок. Тернопіль : Видавництво «Збруч», 1994. 32 с.
3. Левицький М. Де ростем, там мусимо цвісти: Вибрані поезії. Тернопіль : Видавництво «Збруч», 1998. 94 с.
4. Левицький М. Мамині перепілки: Поезії. Львів : Каменяр, 1979. 63 с.
5. Левицький М. Сніг горів од снігурів: Скоромовки та розмальованки для дітей. Тернопіль, 1992. 12 с.
6. Сорока П. Сповідь перед світом і собою: про тернопільського поета М. Левицького та його поезію. *Вільне життя*. 2006. 18 лютого. С. 8.

REFERENCES

1. Ieshchenko T. A. Semantyko-stylistychni typu metafor: teoretychnyi aspekt. *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. T. 28. Donetsk: Ukrainskyi kulturolohichniy tsentr, Shkidnyi vydavnychiy dim, 2010. S. 224-239. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=19758> (data dostupu 27.11.2019) [ukr.].
2. Levytskyi M. Vivtorok. Ternopil : Vydavnytstvo «Zbruch», 1994. 32 s.
3. Levytskyi M. De rostem, tam musymo tsvisty: Vybrani poezii. Ternopi l: Vydavnytstvo «Zbruch», 1998. 94 s.
4. Levytskyi M. Mamyni perepilky: Poezii. Lviv : Kameniar, 1979. 63 s.
5. Levytskyi M. Snih horiv od snihuriv: Skoromovky ta rozmalovanky dlia ditei. Ternopil, 1992. 12 s.
6. Soroka P. Spovid pered svitom i soboiu: pro ternopilskoho poeta M. Levytskoho ta yoho poeziiu. *Vilne zhyttia*. 2006. 18 liutoho. S.8.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2019 р.